

11. Никитина Е. Ю. Подготовка студентов вузов к осуществлению коммуникативного образования на основе партисипативного похода / Е. Ю. Никитина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/25_DN_2008/Pedagogica/29221.doc.htm.

12. Яковлев Е. В. Педагогическое исследование : содержание и представление результатов / Е. В. Яковлев, Н.О. Яковлева. – Челябинск : Изд-во РБИУ, 2010. – 317 с.

УДК: 37.035.6 (094)(477)''19''

С.І. Ткачов

УПРОВАДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНИХ ЗАСАД ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ В ПЕРІОД УНР (1917-1919 рр.)

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність вивчення досвіду впровадження національно-патріотичних засад громадянськості у вітчизняній освітній практиці в період УНР, висвітлено відповідний внесок деяких тогочасних освітніх і громадських діячів на тлі складних суспільно-політичних умов життя українства в означений період.

Ключові слова: українізація школи, національно-патріотичні засади громадянськості, освітні та громадські діячі.

Tkachov S. Realization of national-patriotically bases of nationality feels in domestic education praxis during period of UNR (1917–1919).

Annotation. In the article is substantiated the relevance for researching of experience of realization of national-patriotically bases of nationality in domestic education praxis during period of UPR, represent holding of educational and public figures in difficult common-political conditions for life of Ukrainian folk in marked time.

Key words: school's ukrainization, national-patriotically bases of nationality, educational and public figures.

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах глобалізації та інтеграції світового соціально-економічного та культурно-духовного простору розв'язання проблеми громадянського виховання особистості в сучасній Україні потребує, з одного боку, врахування відповідних загальноєвропейських надбань, а з іншого – використання позитивного вітчизняного освітньо-виховного досвіду. У цьому сенсі доцільним є звернення до періоду УНР (1917–1919 рр.), коли в освітній практиці прикладалися певні зусилля (передусім широка українізація шкіл) щодо здійснення громадянського виховання підростаючого покоління на національно-патріотичних засадах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що в останнє десятиліття вітчизняна педагогіка збагатилася дослідженнями з проблем громадянського виховання, зокрема в таких аспектах, як:

- концептуальні основи формування громадянськості особистості (М. Боришевський, П. Вербицька, Н. Дерев'яно, І. Кучинська, Л. Крицька, С. Рябов, О. Сухомлинська та інші);
- загальнопедагогічні засади громадянської освіти й громадянського виховання (О. Алексєєва, Р. Арцишевський, П. Ігнатенко, Н. Косарева, І. Кучинська, В. Поплужний, І. Тараненко, Н. Чернуха та інші);
- зміст, форми й методи громадянського виховання дітей і молоді (Н. Косарева, О. Красовська, М. Сметанський, Р. Ігнатовська, О. Кошолоп, Н. Чернуха та інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У той же час досвід упровадження національно-патріотичних засад громадянськості в освітній практиці періоду УНР (1917–1919 рр.) у системному або спеціальному вигляді ще не знайшов свого достатнього висвітлення у вітчизняній історико-педагогічній науці. Потреба такого звернення зумовлена наявністю таких аналогій у загальному процесі українського державотворення наприкінці 20-х рр. ХХ століття та в період сьогодення, як складність суспільно-політичного простору, духовна криза, проблема двомовності, неоднозначність настроїв українського суспільства щодо зовнішніх орієнтирів правлячої еліти.

Формулювання цілей статті. Виходячи з вищевказаного, у нашій статті передбачається висвітлити досвід упровадження національно-патріотичних засад громадянськості у вітчизняній освітній практиці в період УНР (1917–1919 рр.) з позицій розуміння значущості підтримки урядом і державою певних ініціатив й активних дій освітніх і громадських діячів у справі виховання покоління гідних громадян, а також консолідації всього суспільства для успішного розв'язання вказаної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи обрану для статті тему, слід зауважити, що духовний простір українства в період УНР був дещо ускладненим, оскільки вітчизняна політична еліта перебувала під впливом різних суспільно-політичних орієнтацій і була не в змозі консолідувати громадськість [14, с. 142]. Для багатьох людей, як відзначала Леся Українка в статті «Новітня суспільна драма», означений час став «суспільною драмою» (драма особистостей, драма народу, драма боротьби різних суспільних угруповань між собою), в якій одночасно сплелися людські сподівання і розчарування, натхнення і розгубленість, єдність і непримиримість. У цій «суспільній драмі», на думку поетеси, герої не домінували над натовпом, а «натовп як стихія» знищився, і його місце посів «союз самостійних особистостей», в якому невідворотно виникали різні позиції, погляди, що спричиняли конкуренцію та роз'єднаність [13].

Ця притаманна українству незлагодженість вплинула і на процес реформування національної освітньої сфери, в якому відбилися несприятливі загальноросійські тенденції. Так, Н. Крупська у зверненні до Всеросійського з'їзду вчителів відзначила, що «розпорошена» демократія (так називали вчительство, що в той час опинилося під впливом буржуазії) не виявила належної організованості та не приступила до освітніх реформ «знизу», чого дуже боялася буржуазія. Прибічники останньої (педагог-кадет Чарнолуський, попечитель Петроградського навчального округу Воронов та інші) закликали вчительство терпіти і «чекати... міцного порядку», який мали забезпечити Установчі збори [4].

Зі свого боку марксистки спонукали вчительство «не до терпіння, а до самодіяльності, до творчої революційної роботи в галузі народної освіти рука в руку з широкими народними масами» [4]. Соціаліст К. Єремєєв виступив проти намагань буржуазії «впливати релігійним туманом на юні уми» і закликав робітничий люд «енергійно втрутитися в справу народної освіти» [1].

Не виявила належної освітньої ініціативи й Центральна Рада (була обрана і наділена владними повноваженнями учасниками Українського національного конгресу 5-7 квітня 1917 р., голова – М. Грушевський, заступники – Д. Антонович, Д. Дорошенко, В. Науменко), яка передусім займалася вирішенням питання про національно-територіальну автономію України (I та II Універсали – відповідно від 10 червня й 11 липня 1917 р.) [3, с. 29-30, 34-35; 5, с. 140].

У таких обставинах українське вчительство, не отримавши бажаної уваги «зверху» до освітніх питань, стало наполегливо виступати за негайну розбудову національної школи, закликаючи уряд до здійснення перших важливих кроків – українізації шкіл, видання україномовних підручників, здійснення підготовки національних педагогічних кадрів.

Завдяки активній дієвій позиції педагогічної громадськості в освітніх справах українським урядом було прийнято рішення про відкриття україномовних шкіл (наприклад, в Київській окрузі планувалося ввести близько 500 навчальних з навчанням українською мовою), а питання організації національної школи знайшло своє активне обговорення на Всеукраїнських з'їздах учителів. Перший відбувся 5-6 квітня 1917 р. і прийняв рішення про створення Всеукраїнської вчительської спілки, а другий відбувся 10-12 серпня того ж року й окреслив орієнтири побудови нової української школи 1917 р. [14, с. 105–106]. Останні були накреслені С. Русовою, яка в своїй доповіді проголосила «дороге велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації». Для цього, як відзначила педагог, школа повинна була стати національною за змістом і формою (навчання рідною мовою, пізнання рідного і соціального оточення, вивчення предметів українознавчого спрямування – мови, літератури, географії, історії) [10].

Заклик С. Русової до невідкладного вирішення питання про створення національної школи («життя не жде, воно нас кличе до роботи...») знайшов своє відображення у зверненні

секретаріату народної освіти Центральної Ради до українців, де було відзначено, що «тепер школа має бути рідна», а учні в ній будуть навчатися «і своєму, і чужому, знатимуть про своїх батьків і дідів...». За активної участі педагога впродовж декількох місяців було розроблено концепцію національної школи, план широкої українізації, укладено підручники, термінологічні словники, у законодавчому порядку було прийнято рішення про загальне обов'язкове дошкільне виховання дітей [10].

У свою чергу Міністерство освіти УНР розробило статут єдиної школи, в якому було проголошено ідею автономності навчального закладу, визначено правовий статус вчителя та характер участі в діяльності навчального закладу громадськості, а також передбачено українізацію шкільництва (станом на осінь 1917 р. в УНР було відкрито 50 українських гімназій та українізовано 262 школи) [11, с. 312].

Проте заплановане здійснити на практиці не вдалося. Прийняття Центральною Радою III Універсалу (20 листопада 1917 року), яким було проголошено Українську Народну Республіку на правах автономної держави за федеративним принципом у складі Росії, а пізніше (9 січня 1918 р.) – IV Універсалу (проголошення самостійної незалежної української державності) спричинили жорстоке протистояння з радянською владою. Тому для встановлення міждержавної злагоди Центральною Радою було вирішено укласти з Австро-Угорщиною і Німеччиною Берестейській мир (27 січня 1918 р.), до підписання якого також долучився й радянський уряд (3 березня 1918 р.) [3, с. 50-51].

З проголошенням IV Універсалу (9 січня 1918 р.) відділ освіти при Генеральному секретаріаті було перетворено в Міністерство освіти УНР, а його керівник І. Стешенко наполегливо взявся за українізацію шкільництва. Він розіслав циркуляри з вимогою ввести викладання українознавства, організувати шкільні гуртки для позакласного вивчення української літератури та історії, створювати бібліотеки, здійснювати театральні вистави, проводити літературно-музичні вечори на честь українських письменників, регулярні екскурсії пам'ятними історичними місцями України (тобто всі раніше перевірені в межах вітчизняного громадсько-педагогічного руху практичні форми і засоби громадянського та національно-патріотичного виховання дітей і молоді) [3, с. 62].

Сприятливими подіями у здійсненні громадянського виховання дітей і молоді в період існування УНР стало прийняття закону про громадянство (2-4 березня 1918 р.), а пізніше (29 квітня 1918 р.) – затвердження Конституції Української Народної Республіки.

Закон про громадянство ознаменував собою важливий крок щодо здійснення українського державотворення на національно-патріотичних засадах: він чітко окреслив вимоги щодо визнання українського громадянства для кожного жителя УНР, але цей законодавчий документ був недосконалим (передусім через наявність певних обмежень у справі визнання права особи на громадянство УНР) [7].

Останньою важливою подією для українства за часів Центральної Ради стало прийняття Конституції Української Народної Республіки, згідно з якою Україна проголошувалася суверенною, демократичною, парламентською державою, а населенню гарантувалися широкі громадянські права (свобода слова, друку, совісті, рівність незалежно від походження, національності, віросповідання, майнового стану, «переміни місця перебування», недоторканість «домашнього вогнища» тощо).

У день затвердження Конституції на тлі постійних тогочасних політичних змагань (українська політична еліта в цей час особливо була розшарованою та амбітною – навіть у межах одного складу будь-якого уряду не було необхідної злагоди та спільної політичної лінії) влада перейшла до обраного на Хліборобному конгресі в Києві гетьмана П. Скоропадського (був виразником інтересів крупних землевласників і скористався підтримкою останніх) [5, с. 148, 151-152].

В освітній сфері уряд П. Скоропадського одразу взявся закладати підвалини національно-патріотичного виховання й освіти – не лише в містах, а у селах відкрилися 84 українські гімназії, а наприкінці гетьманської доби (у грудні 1918 р.) їх стало близько 150. При цьому в тих школах, де мовою навчання залишилися російська, в обов'язковому порядку було введено українську мову і літературу, історію, географію України.

Незважаючи на такі значні зусилля в культурно-освітній сфері, справа громадянського виховання дітей і молоді не була позбавлена «дуалістичного» характеру внаслідок «москвофільського» спрямування політики уряду П. Скоропадського (14 листопада 1918 р. задекларовано федеративну спілку України з Росією, новий кабінет сформовано з російських монархістів, а самоврядування у шкільництві замінено централізацією освітніх справ). Зокрема учений і державний діяч, в майбутньому перший нарком освіти Радянської України, В. Затонський, оцінюючи розвиток тогочасних революційних подій в Україні, зауважив, що українці з гетьманців «були досить-таки «липові», а піклування про українські інтереси віддавало «лише лицемірством та грою» [3, с. 87].

У цей час певна частина педагогічної громадськості на чолі з С. Русовою, будучи у стані опозиції до тогочасної офіційної влади, продовжувала відстоювати освітні інтереси українства шляхом відкриття приватних навчальних закладів і домоглася заснування середніх шкіл і реальних шкіл (за кількістю відповідно 66 і 10). У свою чергу товариства «Просвіти» забезпечили заснування та функціонування ще понад 20 українських гімназій. Також сприятливою подією в цей час для закріплення національно-патріотичних засад в освіті стало введення в дію закону про обов'язкове вивчення у школах української мови і літератури, національної історії та географії [3, с. 89].

У позитивному сенсі слід відзначити, що саме за часів гетьманату українознавство було офіційно визнано одним із найважливіших засобів національно-патріотичного виховання, на чому наполягала і продовжувала наполягати вітчизняна педагогічна громадськість, але свого застосування на практиці воно не знайшло, оскільки суспільно-політичне життя на українських землях продовжувало вирувати – наприкінці 1918 року уряд П. Скоропадського було скинуто (внаслідок відходу від демократичних позицій – змовництво з німцями і проведення «каральних заходів»), а до влади прийшов альтернативний уряд – Директорія (14 грудня того ж року).

Новий уряд одразу почав відновлювати демократичний характер життя, зокрема вдався до децентралізації освіти (12 грудня 1918 р. видано наказ про відновлення повітових і губернських рад освіти), прийняв закон про обов'язкове безоплатне навчання (12 квітня 1919 р.), почав вирішувати питання підготовки педагогічних кадрів і забезпечення школи українськими підручниками, а в липні 1921 р. затвердив статут державної єдиної національної школи (але тоді уряд перебував уже в еміграції).

За часів Директорії (1918-1920 рр.) розвиток національної освіти в УНР продовжувався у напрямку створення умов для виховання свідомого покоління майбутніх громадян на національно-патріотичних засадах, про що свідчить діяльність Міністерства освіти означеного періоду. У цей час під керівництвом І. Огієнка (1882-1972) було видано низку законів (про мову, про безоплатне обов'язкове початкове навчання й умови вступу до українських гімназій і вищих шкіл та ін.), а основними пріоритетами розвитку національної освіти стали такі, як українізація навчально-виховного процесу в усіх закладах освіти, всебічне забезпечення виховання патріотизму і національної свідомості дітей і молоді, доступність школи для всіх громадян УНР, організація здійснення підготовки високоосвічених і національно свідомих учителів і педагогів [6].

На західноукраїнських землях, внаслідок поразки Австро-Угорщини в Першій світовій війні, прогресивній громадськості вдалося заснувати Західноукраїнську народну республіку (19 жовтня 1918 р.), що відкрило можливості для подальшої діяльності таких діячів і педагогів, як О. Барвінський (став першим головою відділу освіти та віросповідання в Державному секретаріаті ЗНУР), А. Артимович, А. Крушельницькій (також займалися освітніми справами на західноукраїнських землях), В. Стефанік (член Української Національної Ради) та інших.

Прийняття низки таких законодавчих актів, як «У справі тимчасових змін научних планів» (від 12 лютого 1919 р.), «Про основні гладження шкільництва на Західній Облaсті Української Народної Республіки» (від 13 лютого 1919 р.), «Про влаштування для вчителів курсів українознавства» (від 15.02.1919 р.), «В справі приватних шкіл» (від 22.02.1919 р.), дозволило закласти основи національного шкільництва і запровадити навчання українською мовою (замість польської та німецької).

На початку 1919 року сталася раніше омріяна представниками вітчизняного громадсько-педагогічного руху подія – внаслідок злуки УНР і ЗУНР відбулося возз'єднання західних і східних українських земель. Урочистий акт соборності відбувся 22 січня на Софійській площі в Києві. Проте військові події, що відбувалися на території українських земель наступними місяцями, не дали можливості зберегти територіальної єдності Української народної республіки – вона знову була роз'єднана внаслідок перемоги Польщі [3, с. 107].

Висновки з даного дослідження. Таким чином, у період УНР (1917-1919 рр.) вітчизняна громадськість й освітні діячі східноукраїнських земель (на початку 1917 р.) і західноукраїнська інтелігенція (наприкінці 1918 р.) отримали сприятливу можливість для розбудови національної школи, що знайшло свою реалізацію на практиці через активну українізацію шкіл, прийняття законодавчих актів (зокрема закону, що регулював питання громадянства), проголошення орієнту на створення національної системи освіти.

Проте внаслідок складних тогочасних суспільно-політичних подій та відсутності достатньою мірою консолідованості політичної еліти українства, упровадження ідеалів національно-патріотичного виховання дітей і молоді в тогочасній вітчизняній освітній практиці не набуло завершеного характеру, що засвідчують наступні роки української історії – після 1920 р. у духовному просторі українських земель запанували зразки громадянськості в польськомому або радянськомому дусі.

Отже, узагальнення досвіду впровадження національно-патріотичних засад громадянськості у вітчизняну освітню практику періоду УНР дозволяє наголосити на тому, що для означеної справи дуже важливим є забезпечення єдності зусиль держави, освітніх і громадських діячів, а також консолідації всіх верств суспільства.

Перспективи подальших розвідок. Перспективи подальшого дослідження обраної для статті проблеми можуть, наприклад, полягати у вивченні шляхів громадянського виховання підростаючого покоління в перші роки радянської влади на східноукраїнських землях, за допомогою яких було трансформовано свідомість дітей і молоді на основі соціалістичних цінностей та марксистсько-ленінських лозунгів громадянськості.

Список використаних джерел

1. Еремеев К. Школа и рабочие / К. Еремеев // Правда. – 1917 – № 34 (от 16 апреля). – С. 4.
2. Завгородня Т. Дидактична думка в Галичині (1919–1939 роки) / Т. Завгородня. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – 167 с.
3. Коваль М. В. Історія України / М. В. Коваль, С. В. Кульчицький, Ю. О. Курносів. – К. : «Радуга», 1992. – 511 с.
4. Крупская Н. К Всероссийскому съезду учителей / Н. Крупская // Правда. – 1917. – С. 4.
5. Крушинський В. Ю. Історія України : Події. Факти. Дати / В. Ю. Крушинський, Ю. А. Левенець. – К. : АТ «ТАРНЕКС», МП «ВЕТА», 1992. – 200 с.
6. Луцик Д. Літопис педагогічної думки в Україні / Д. Луцик, Т. Логвиненко. – Дрогобич : «Відродження», 2000. – С. 106-107.
7. Права національних меншинств і громадян УНР. – К., 1918. – С. 5-7.
8. Русова С. Мемуари. Щоденник / С. Русова. – К. : Поліграф-книга, 2004. – 544 с.
9. Русова С. Мої спомини / С. Русова. – К. : Україна-Віта. 1996. – С. 241–245.
10. Русова С. Націоналізація школи / С. Русова // Вільна українська школа. – 1917. – № 1. – С. 7.
11. Субтельний О. Історія України / О. Субтельний. – К., 1997. – 720 с.
12. Сухомлинська О. В. Нариси історії українського шкільництва (1905–1933 рр.) / О. В. Сухомлинська, Н. П. Калениченко, Ж. Д. Єльченко та ін. – К. : Міжнар. фонд «Відродження», 1996. – С. 83.
13. Українка Л. Новейшая общественная драма / Л. Українка // Зібрання творів : В 12 т. – К., 1977. – Т. 8. – С. 237, 243.
14. Усатенко Т. П. Українська національна школа : минуле і майбутнє / Т. П. Усатенко. – К. : «Наук. думка», 2003. – 285 с.
15. Чепіль М. М. Антін Лотоцький – педагог, громадський діяч (1881–1949) : монографія / М. М. Чепіль, Н. З. Дудник. – Дрогобич : Ред.-вид. відділ держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2008. – 264 с.